Vårbruk på Marstallen i början av 1900-talet. Foto A. Schagerström, Upplandsmuseet

Marstallen – historien om en av Upplands största slätter

GUNNAR LARSSON

"Så kommer tiden för plogen, och ännu en oersättlig svensk naturtyp är för alla tider ödelagd."

Marstallen är namnet på det stora slättområde som breder ut sig söder om Fjärdhundra samhälle norr om Enköping. Slätten var en gång upplands största slutna sidvallsängsområde och är idag ett av Mälardalens bästa jordbruksområden. Marstallens yttre gränser är ganska diffusa och varierar över tid och rum. De storskaliga historiska kartorna från 1700- och 1800-talen lokaliserar området benämnt Stora Marstallsängen, Marstallen eller alternativt Marstallarna, till området mellan Marstallsbron och Kävlinge allé, på östra sidan om Örsundaån. Till sin största utbredning ligger Marstallen inom Frösthult, Simtuna, Torstuna och Härnevi socknar och omfattar ca 2 000 ha åkermark. Gränsen mellan Simtuna och Torstuna härader skär igenom slätten och följer till stora delar Örsundaån. Slätten berör marken till 31 byar varav många har sin egen "marstall", till exempel Jädra marstall.

Frågar man ortsbefolkningen idag var Marstallen ligger så får man olika svar. En del tycker att begreppet innefattar hela det flacka åkerlandskapet söder om linjen Fjärdhundra-Forsby ner till Jädra-Danskebo på ömse sidor om Örsundaån, ca 5 km långt och 4 km brett. Andra gör däremot en mycket snävare tolkning och menar att Marstallen ligger mellan Hjältberga och Kävlinge, enbart på östra sidan av Örsundaån. En tredje menar att Marstallen begränsas av de öppna markerna öster om gamla järnvägen och en fjärde har den åsikten att det är de lägsta partierna efter ån som brukar bli översvämmade i samband med vårfloden. Några pratar om en speciell marstallsjord

som ungefärligen följer 20-meterskurvan och består av en styv, stenfri lera som ger rikliga skördar.

Marstallens geologiska bakgrund

"I gamla tider va de en jätte som skulle slå hela Marstallen, o en annan skulle bygga Simtuna körktorn, som då skulle bli mycket högt. – Marstallen är ett stort ängslag på slätten, som hör till Frösthult, Simtuna och Torstuna socknar och ligger i sträckningen nordost om Örsunda-älv. – Dom skulle kappas, ocken som skulle hinda först. Den ena börja då på å slå alldeles orimlit, å den andra te mura. Men den som byggde torne kom först. När den andre jätten fick höra de vart han arg å slunga sta med "strockstickan" för te slå ikull torne. Men stickan gick åv på halva vägen, å en bit åv´en står i en backe i Gestre, å den största biten fastna i Hebybacken mitt emot Simtuna körka. Han e än idag 6 alnar lång å står ve stora landsvägen. Jätten som slog hade fått middan utburen till sej, å medsamma han slunga sta strocksticken, kom han te sparka ikull vällingkrukan. Hon va full med grynvälling. Av vart gryn vart de en stor torva, å därför har Marstallen alltid vuri så torvug".[1]

När inlandsisen smälte undan utbredde sig här ett stort hav, som så småningom blev en havsvik, som efterhand omvandlades till en insjö vart efter landhöjningen fortgick. Följer man 20-meterskurvan kan man föreställa sig hur sjön såg ut på bronsåldern. Vattennivån vid Marstallsbron är ca 17 m.ö.h. och vid Syndafallet 16,5 m enligt generalstabskartan. Studerar man varje meterkurva ser man hur enormt flackt landskapet är. Vid nivån 20 meter täcks ett relativt stort område av slätten, förflyttar man sig en meter lägre är det bara ett litet område i sydöstra delen som omfattas. Sjön grundades upp av förmultnade växtdelar och sediment som följde med det strömmande vattnet norrifrån påskyndade processen. Den växte sakta igen och övergick till kärr som sen blev äng, först sidvallsäng och därefter hårdvallsäng.[2]

Enligt de geometriska jordeböckerna från mitten av 1600-talet består Marstallen till största delen av hårdvallsäng. I beskrivningen till storskifteskartan över Stora Marstallsängen 1787 beskrivs förhållandena: "Denna Äng som uti äldre Handlingar kallas Marstalla Ängen, består mäst af hårdvall undantagandes åt Torstuna sidan och Brunna Gärdesgården, där marken är något sumpigare, är för det närvarande icke mycket bärande, men allestädes af den beskaffenhet, utom det steniga i det så kallade Schensta berget, att den med förmån kan uppodlas."[3]

Bladet "Enköping" som är den första jordartskartan över trakten trycktes 1863 och i beskrivningen till kartan, som för övrigt är intressant läsning såväl geologiskt som kulturhistoriskt, finns en markprofil utritad i öst-västlig riktning från Gästre mot Brunna. Ovanpå berget som

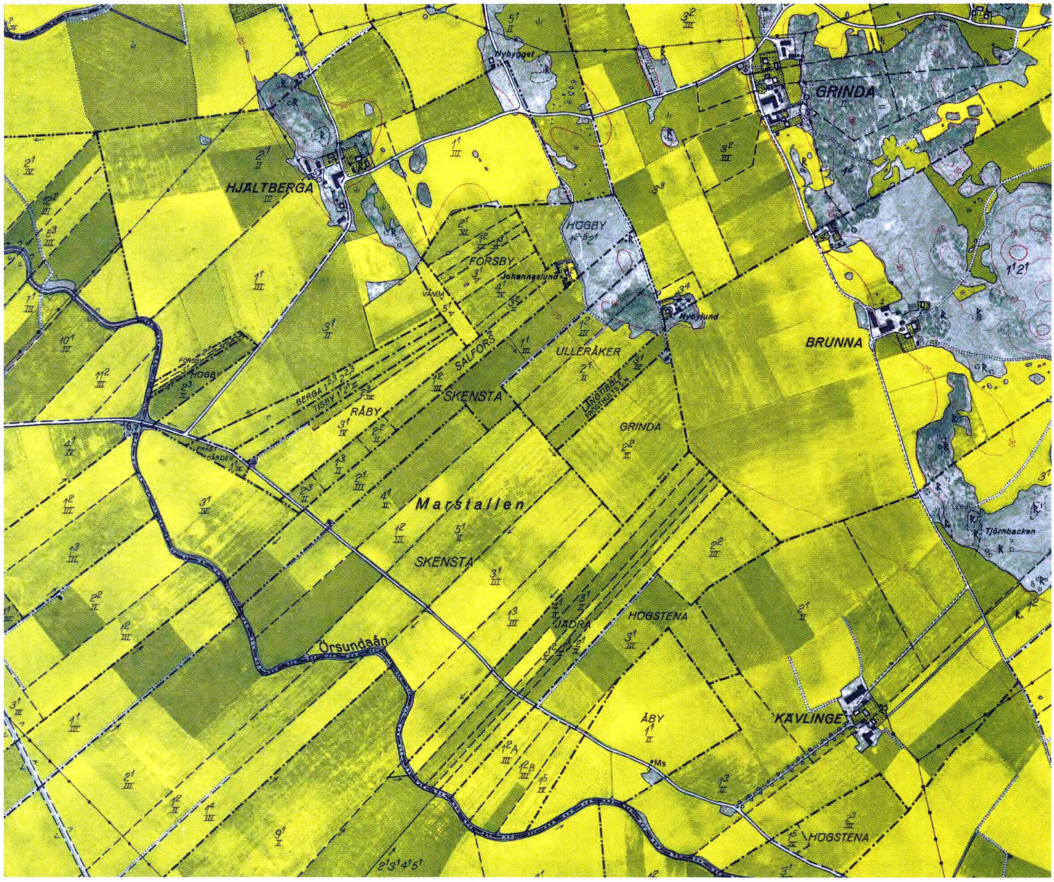

Den ekonomiska kartan från 1962 visar en del av marstallsslätten. Lägg märke till de långsmala tegarna och ägoblandningen. Bladet Grinda J133–11H5d63.

består av grå gnejs ligger ett lager med krosstensgrus, därefter varvig märgel, svart lera och överst åkerlera. Öster om Frösthults kyrka finns det svart lera ner till 12 fots djup. Det framgår dock inte hur mäktigt det totala lerlagret är. Enligt uppgift finns en brunn strax öster om Gästre där rörspetsen slagits genom lerlagren ända ned till berget till ett djup om 90 fot (ca 30 meter).[4]

Det finns uppgifter om märgeltag vid Forsby och Karleby i Simtuna.[5,6] Enligt moderna markkarteringar finns det upp till fem olika sorters leror i matjordslagret på varje åkerskifte, åtminstone på västra sidan av Örsundaån. Närmast ån är marken på många ställen lite högre pga. avsatt sediment s.k. svämlera. Även muddermassor från ån har i de flesta fall körts ut där. Därefter kommer leror med olika mullhalt och gyttjeinslag, såväl styva leror som mellanleror. Vid gården Ekeborg (tidigare Ekeby) finns en åker som kallas Flygfältet, om ca 40 tunnland, som delvis består av en torr, självdränerande lera som först på senare år har blivit täckdikad.[7]

Skensta källa eller Saltkällan

Marstallen var en gång i tiden Upplands största slutna sidvallsängsområde, vilken t.o.m. överträffade Uppsala Kungsäng i omfång men omkring 1850 började slätten att utdikas och uppodlas. Av den ursprungliga mycket sanka ängen återstod 1920 endast små områden närmast Örsundaån som ännu inte var uppodlade. Nedanför landsvägen på Skensta marstall fanns en liten rektangel, ca 25*50 m, omgärdad av diken. Där låg "en liten i det allra närmaste igenväxt vattensamling, kallad Skensta källa."[8] Källan finns dock inte omnämnd bland uppräknade källor i beskrivningen till jordartskartan från 1863.[9] Själva källan var en obetydlig, oregelbundet formad göl mellan grästuvor, c:a 2m^2 och 0,5 m som största djup.

Vattenprover tagna vid källan av J.A.Z. Brundin[10] 1905 och 1920 visade på kraftigt förhöjda salthalter. Vid det senare tillfället var kloridhalten 580 mg/l, man brukar räkna 300 mg/l som smakgräns för klorid. Hästarna tyckte mycket om det salta vattnet i källan, som hade en ram av trästockar och när de ruttnade sönder på 30-talet lades källan igen. För några år sen plöjde man upp locket och nu står den öppen igen med en betongring med lock.[11] Att det fortfarande inte är långt ner till det salta grundvattnet runt slätten har många som borrat efter vatten fått erfara. Vattenledningar rostar sönder och krukväxterna vissnar. Ett folkligt försök att förklara saltkällan är att ett saltskepp förliste där på sin väg uppför Örsundaån.

Kungsängen utanför Uppsala är den mest kända inlandslokalen för havsstrandväxter i Sverige men Rutger Sernander hävdade i början av 1900-talet att ingen reliktförekomst har en sådan betydelse som den vid Skensta källa i Torstuna socken. Källområdets speciella flora upptäcktes av A.N. Afzelius, infördes i litteraturen av Lénström 1888 (Spridda växtgeografiska bidrag till Skandinaviens flora) under lokalbeteckningen Skensta ängar vid en saltkälla. I början av 1900-talet var platsen ett känt exkursionsmål för botaniker och 1919 inventerade Sernander och Brundin alla

växter vilket resulterade i uppsatsen av Sernander, tryckt i Svensk Botanisk Tidskrift 1920. Då fanns fortfarande fragment kvar av växtsamhällen vilka en gång bildades vid havsstranden under den äldre bronsåldern. Troligen har hela slätten tidigare haft denna typ av vegetation. En förutsättning för att växtsamhällena skulle kunna överleva ända fram till början av 1900-talet var det salta grundvattnet som där trängde upp till ytan. Under perioden 1898–1908 försvann minst sex strandväxtarter från lokalen enligt Brundins anteckningar. Exempel på havsstrandväxter runt källan var havssälting och strandkrypa. "Inget gräs gör kreatur så feta som detta" skriver Barchaeus om havssälting. Den skördades och torkades som hö. Även strandkrypan räknades som en favorit för korna. I närheten av källan växte även majviva och mannagräs.

Sernander avslutar sin uppsats med följande domedagsprofetia: "Så länge den nuvarande grundvattennivån bibehålles, är icke Skenstakällans återstående reliktvegetation utsatt för någon överhängande fara. Men då dräneringen blir fullföljd, och detta torde endast vara en fråga om några årtionden, kommer Aira caespitosa-samhället (tuvtåtel) och hårdvallen att bli allenahärskare. Så kommer tiden för plogen, och ännu en oersättlig svensk naturtyp är för alla tider ödelagd."[12]

Vad betyder namnet Marstallen?

Det äldsta kända belägget för namnet Marstallen är från 1560. I en arvsuppgörelse rörande Revelsta i Altuna socken delas Marstallen och Storängen mellan parterna. Ängen uppges ge 66 sommarlass hö.[13] Marstallen skrivs ibland Marstallarna eller Marstallarne.[14] Namnet är inte helt unikt utan finns även på andra platser. Marstalla heter en by i Harbo, en gård i Huddunge och en åker i Nora socken. Marstall är namnet på en sumpmark i Skälvums socken samt ett källflöde med gungfly i Källby socken, båda i Kinnefjärdens härad, Västergötland. I Irsta socken finns en by Marsta. Nämnas kan även att ca 2 km väster om slätten i Simtuna socken finns byn Marby. Harry Ståhl förklarar förleden i bynamnet Marsta som grund vik eller fjärd alternativt sumpig insjö.[15] Mats Wahlberg framför två alternativa tolkningar av ordet Mar. Antingen betyder det en grund eller upptorkad havsvik eller också syftar det på det fornnordiska ordet för häst; marr. Där efterleden stallen betyder plats eller ställe i utmarken eller ängen, alltså hästhage eller betesplats för hästar.[16] Staffan Fridell, som är den senaste ortnamnsforskaren som tolkat ordet, menar att den troliga betydelsen är en sammansättning av mar, stående vatten, och stall i en äldre betydelse, ställe, plats, alltså platsen där vatten finns säsongsmässigt genom översvämningar. Det finns även

ett fornengelskt ord meresteall, med samma betydelse, som också finns i engelska ortnamn.[17] Marstallen är alltså ett mycket gammalt germanskt ord som funnits i såväl fornengelskan som fornnordiskan.[18]

Galten – namnet på den gamla havsviken?

År 1754 genomfördes en undersökning av förhållandena efter Örsundaån och man vägde då av åsträckan från Kaby äng till Danskebo kvarndamm. Åtgärden vidtogs med anledning av att markägarna protesterat över "wattufloden" som drabbat dem sommaren 1753 "och den ther af timade skadan på höet i Starängen". Utgångspunkten för mätningen var platsen där Karlebyån (Lillån) mynnar ut i Storån (Örsundaån). Området benämns Galtvikshörnet och utgör den sydligaste spetsen av Degerängen inom Kaby äng vid denna tid tillhörande Gästre ägor, och belägen mitt för Tisby.[19] Vid svåra översvämningsår är är det ungefär här som Örsundaån börjar breda ut sig över kringliggande marker. Platsen för Galtviksnamnet bör sammanfall ungefär med den punkt där Örsundaån en gång i tiden mynnade ut i havet/insjön alltså strax under 20 metersnivån. Marken som tillhörde Gästre ända fram till 1970-talet kallades för Galten av ägaren Johan Gester.[20]

Möjligen skulle Galten kunna vara det ursprungliga namnet för den havsvik, alternativt insjö som en gång i tiden sträckte sig dit. Namnet har troligen ett samband med den närbelägna byn Hjältberga, vars förled härleds från ordet galt. Hjältberga skrivs 1410 Gæltabergh. Byn har ett strategiskt läge då den ligger på en udde som skjuter ut över slätten i riktning mot Gästre.[21]

Stora Marstallsängen – en ängsallmänning

Spåren efter en ålderdomlig fastighetsindelning kan ännu idag skönjas i det lapptäcke av långsmala tegar som finns i området. Man anar att här tidigare har funnits en allmänning för byarna som ligger runt slätten/den tidigare sjön.[22] Troligen var man mån om att alla byar skulle ha tillgång till värdefullt vinterfoder. Här på Stora Marstallsängen hade även byar som inte direkt ansluter till slätten sin äng, som Ulleråker, Berga och Vånga i Simtuna socken samt Torslunda i Torstuna socken sina skiften. Byarna i den västra delen av Simtuna hade sina utmarker efter Vändersta – Tibblebäcken. För Torstuna och Härnevis del fanns det stora ängsmarker på Sunden där även Nysätra och Långtora socknar ingick. Ytterligare ett bevis för att Marstallen har varit samfälld en gång för länge sen framgår i ett mål vid vintertinget med Torstuna

A Torslunda
B Åby
C Högstena
D Jädra
E Brunna rytt-mästarboställe
F Grinda
G Långtibble trumpetarboställe
H Ulleråker
I Skensta
K Salfors
L Vånga
M Forsby
N Högby
O Simtuna Prästebord
P Berga
Q Tisby
R Råby

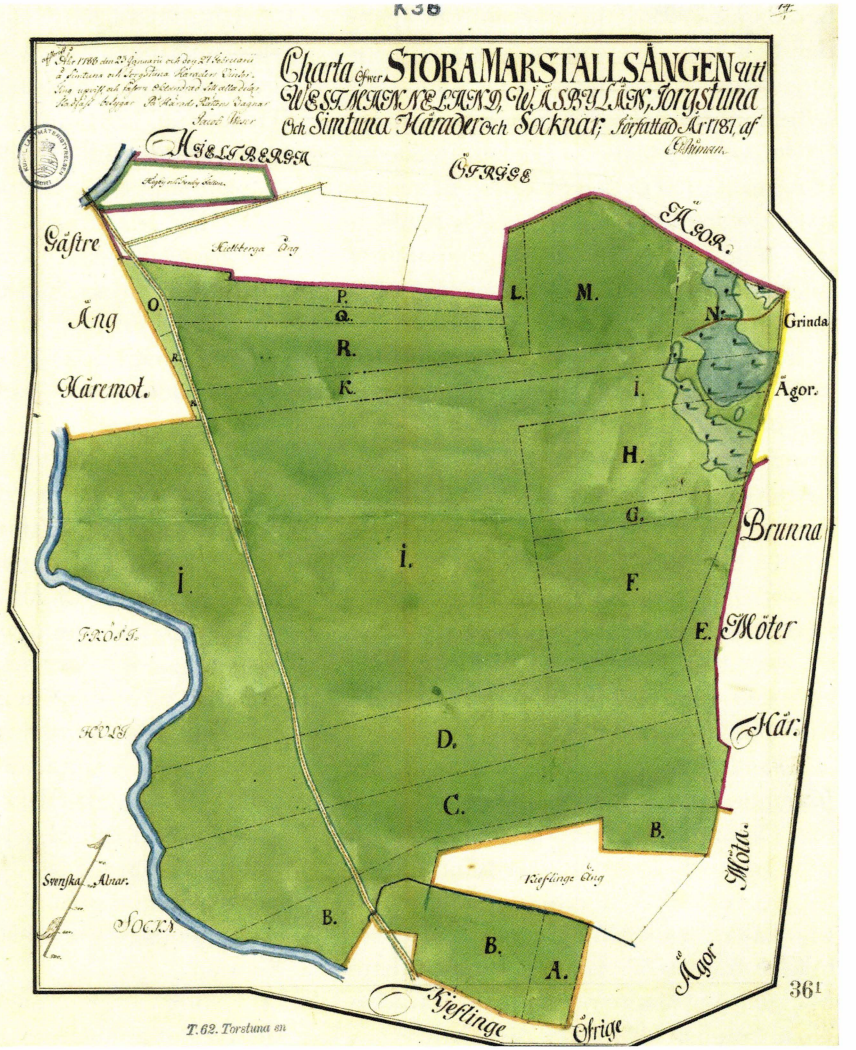

Storskifte av Stora Marstallsängen 1787, Västmanlands län, Torstuna socken, Torslunda. LSA T62-36:1

häradsrätt 1665 då man tvistar om äganderätten till "2ne ängesfall och allmänningstegar i Marstalla äng, som 1467 kiöpta ähro ifrån Brunna i Torgstuna Sochn, och till Måtteby i Frösthult Sochn: men nu på några och 50 åhrs tijd, skulle hafwa warit till åtskillige andra pantsatta" enligt "ett gammalt pergamentzbref de Anno 1467, och sålunda till 200 åhrs häfd utgiwit".[23]

En inblick i hur ängsmarken har brukats får man första gången genom de geometriska jordeböckerna. Dessa kartor som framställdes omkring 1650 visar avkastningen på åker och äng men är ganska schematiskt ritade och redovisar inte alltid utmarken. För vissa byar står det uttryckligen att man hade ängsmark i Marstallen, för andra bara att ängen gav ett visst antal lass hö. Det är därför svårt att exakt veta vilka byar som hade del i Marstallen vid den här tiden.

Marstallens gränser är ganska väl definierade från slutet av 1600-talet, öster om Örsundaån, från Marstallsbron till Kävlinge allé upp till Nybylund. Om Gästres del av det området räknas till Marstallen är oklart. I geometriska jordeboken från 1652 talas det om Gästre Marstallsäng längre norrut, på östra sidan om ån, mellan Hjältberga och Tisby.

Övriga delar av slätten kallades *Löten* eller *Ängen*, t.ex. Kaby löt, Brunnby löt, Mällersta äng osv. 1700-tals kartorna ger en bättre tidsbild av ägarförhållandena samt över markanvändningen.

I samband med storskiftet av Stora Marstallsängen 1787 var det många byar inblandade, i Simtuna: Berga, Forsby, Hjältberga, Högby, Lund, Prästbyn (troligen Prästgården, Bredgården och Gammelgården), Råby, Salfors, Skensta, Tisby, Ulleråker och Vånga. I Torstuna socken berördes Brunna, Grinda, Högstena, Jädra, Kävlinge, Skensta, Torslunda och Åby. Hjältberga och Kävlinges ängsmark valde man att inte reglera. För Frösthults del var det endast Gästre och Långtibble som hade andel i Marstallen. Noterbart är att Albäck, Kaby, Lundby, Mällersta och Ändersta saknas. Dessa byar hade tydligen tillräckligt stora slåttermarker i direkt anslutning till byns inägor. Albäck hade dessutom tillgång till stora ängsmarker på de nu uppodlade Plogarna som ligger ca 1 km norrut. Man kan även tycka att Heby och Tuna borde ha haft intresse av tillgång till ängsmark men troligen fanns det tillräckligt med äng efter Lillån. Torslundas läge på andra sidan skogen öster om Marstallen gör att man inte förväntar sig att byns ängsmark ligger här utan den borde istället återfinnas på ängen mot Kungs-Husby eller ute på Sunden.

Genom studier av kartmaterialet är det tydligt att byarnas gränser inte är någonting statiskt utan de har flyttats åtskilliga gånger. Samma sak är det med sockengränserna mellan Simtuna och Torstuna som var oklara redan under medeltiden och är så än idag. En del byar

hade många små lotter som både ändrades i läge och antal under tidens lopp i samband med arvsskiften samt vid andra tillfällen då gårdar klövs eller slogs ihop. Det var ganska vanligt att man pantsatte delar av gården och gick det sen illa så tog fordringsägaren över ägandet. Kanske var det på sättet som Mellangården i det 5 km avlägsna Isby i Simtuna hade fått ett skifte insprängt i Gästre löt.[24] Genom storskiftet över Stora Marstallsängen kom gårdarnas skiften att bättre samlas under respektive by. Även byarnas inbördes ordning reglerades. Tre militärboställen som hade sin äng här, trumpetaren i Långtibble, ryttmästaren i Brunna samt sergeanten i Berga var ensamma från sina byar att förfoga över mark på Marstallen. [25]

Från kartorna kan man se att Marstallen bestod av ett enda ängslag då det finns en gärdesgård markerad runt hela området. Enligt storskifteskartan låg Gästres äng utanför liksom de intill Marstallsbron belägna Högby- och Forsbyfallen. Det råder en viss osäkerhet kring Gästres mark söder om bron, gränsande till Marstallen. Vissa kartor har inget stängsel i skillnaden. Underhåll av gärdsgårdar var ständigt föremål för trätor byarna emellan. Ett exempel från 1854–55 visa detta, Måttebys hemmansägare hade stämt bönderna i Gästre med anledning av att stängslet runt Gästre Marstall var uppsatt på fel sida om Gästreån (Örsundaån). Häradsrätten fastställde att gärdesgården genom gästreböndernas försorg skulle flyttas över till östra sidan av ån inom två månader.[26]

Ängsvaktartorpet

Byarna i området ligger utefter den forna strandlinjen och själva Marstallen tycks aldrig ha hyst någon bebyggelse med ett par undantag. På ägorna till Skensta, Torstuna socken, på gränsen mot Jädra Marstall och på ovansidan av landsvägen har det funnits en stuga som uppfördes 1806 och kallades Marstallen enligt husförhörslängderna. I födelseboken för 1833 benämns stället för Marstallet. På laga skifteskartan från 1860 heter stugan istället Wissmans torp, vilket troligen är en felskrivning för familjen Wikman som bodde där 1843–73. Därefter har troligen ingen bott där. De som bodde där kallades torpare men för åren 1840–41 var titeln ängsvaktare. Torpet fungerade alltså som ängsvaktarboställe åtminstone 1840–41.

Ängsvaktarsystemet kunde liknas vid en sydlig variant av fäbodväsendet. På den här breddgraden nådde ängsvaktarsystemet sin nordgräns och fäbodarna sin sydgräns. Båda systemen syftade till att kunna hålla så många djur som möjligt över vintern. I allmänhet var ängsvaktarnas arbetsuppgifter att hålla ordning på området och delägarnas andelstal. Han skulle veta var gränserna mellan de olika

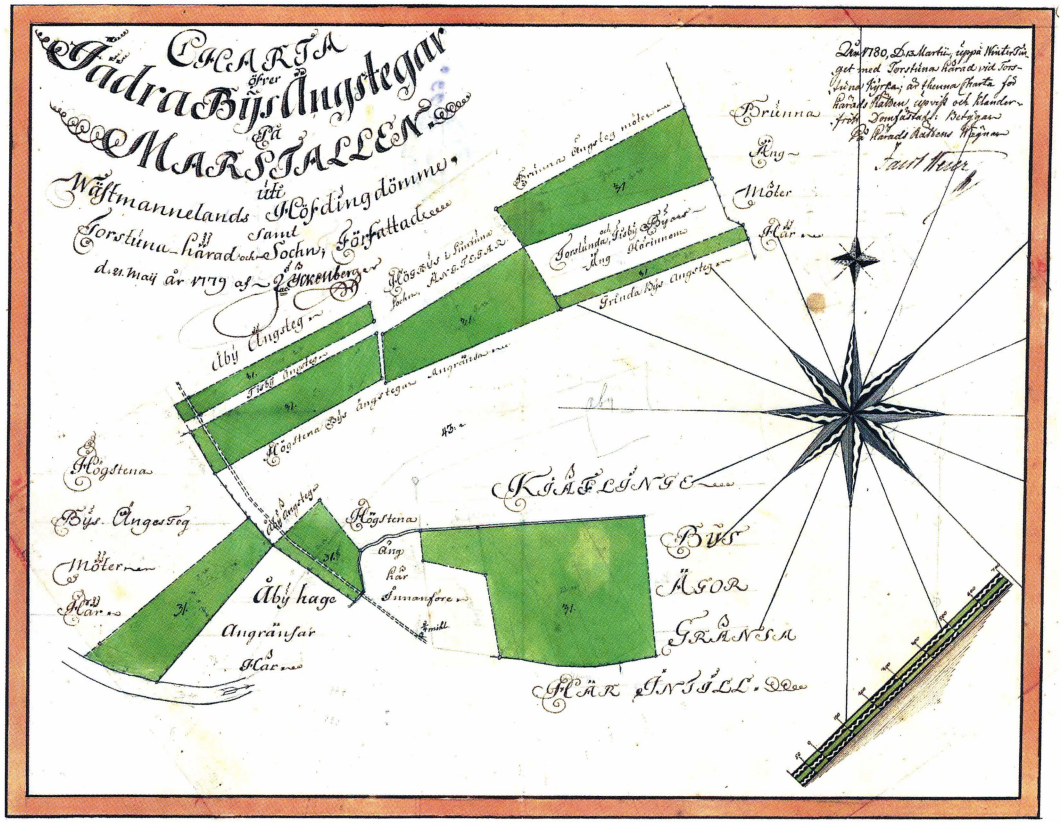

Jädra bys ängstegar i Marstallen med omgivande bynamn, 1779. Del av storskifteskarta LMA 03-TOT-63.

ängsskiftena gick, se till så att den gemensamma gärdesgården runt ängen underhölls, kontrollera så att inga djur kom dit före slåttern, se till så att varje by och gård hade rätt antal djur efter det att ängen slagits och djuren släppts på bete och vakta så att djuren inte gick ut ur området. I beskrivningen till storskifteskartan upprättad 1809 i samband med delning av Gästre västeräng finns det reglerat vad som gällde för ängens nyttjande:

1mo Behålles Löten tilsvidare odelt, då hvarje beter med de förr öfverenskomne

kreatur efter öre, men de som däremot ej hafva fyllnad, skola så antaga några från andra Byar, för lego, utan af Byn njuta för hvart HästKreatur 3 Rdr 16 Sm och för Kor 1 Rdr 32 Sm.

2do Skulle någon hafva flere kreatur, än han efter föreningen, äger rättighet att insläppa, skall han därom til säga Byamännen, då han skall för samma pris som ofvan utsatt är beta med desse; men skulle han insläppa dem utan lof och tilsägelse, varder han genast förfallen til 3 Rdr 16 Sm Pligt, hvaraf hälften tilfaller angifvaren och hälften Cassan.

3tio Icke får någon beta med andras kreatur än de, han antingen födt öfver vintern eller och sig tilhandladt.

4to Enär någon af grannarne tilsäger ålderman, att Nyängen ej mera betas får, skall denne genast Byamännen därom kungöra, då de sig därefter rätta skall.

5to Förr än ängarna slagne blifvit, äger ingen af Byamännen, dess Barn eller tjenstefolk, att därstädes gå, för att vid ån göra kräft eller fisk fångst. De kreatur som betas på Skarpängen, får obehindradt vattnas uti Löten, då de stragst därifrån motas.

Det har funnits ytterligare en bosättning på den öppna vindpinade slätten. Omkring 1882 bodde f.d. dragonen Svärd (död 1902) med familj i ett torp på Åby Marstall mitt för milstenen. Stugan som kallades för Svärdkojan låg på en liten kulle efter landsvägen.[27] Det berättas att Svärd inte hade några utlägg för uppvärmningen då det räckte med den drivved som kom flytande med ån.[28]

På laga skifteskartorna från mitten av 1800-talet och på den första ekonomiska kartan tryckt 1914 finns ännu fastighetsbildningen från storskiftet intakt. Därefter har gårdar kontinuerligt lagts samman till större enheter som till viss del även påverkat förhållandena på Marstallen. 1973 köpte lantbruksnämnden en gård i Grinda med syfte att användas för strukturrationaliseringar. Byte av mark skedde mellan 8 gårdar i flera olika byar.[29]

Marstallen och jordbruket

Under mitten av 1700-talet var näringslivet i byarna runt Marstallen i huvudsak inriktat på spannmålsproduktion. De hade även tillgång till värdefull ängsmark som var en viktig beståndsdel i ett intensivt åkerbruksområde. Djurhållningen var nödvändig för såväl gödsel som draghjälp. I Olof Graus beskrivning över Västmanland från 1754 noterar han om Frösthults socken (förhållandena kring hela Marstallen var likartade):

"Frösthults socknen har en tämligen bördig sädesjord, som dels består af lera, dels af svartmylla. Den brukas, dikas och skötes med flit och idoghet efter hvars och ens förmåga. Och därtill äro de nödgade, emedan de icke hafva något annat näringsfång än åkerbruket.

Ängsmarken är äfven merendels ganska bördig. Så många, som det förmå, köra upp, gödsla och beså den ängsmark, som är mossbelupen och tufvig. Därigenom göres den med tiden mäktig till rikare afkastning.
Af skog finnes här ej annat än små buskar i berg och kärr, där boskapen har sitt knappa sommarbete.
På de bästa af hemmananen, sådana som skörda 80 lass, dvs 80 vanliga små skrindor, hö och hafva jord till 14 tunnors utsäde, födas 4 hästar och inemot 20 nötkreatur jämte några får och småkreatur.
För de långa körslornas skull, som bonden här nödgas göra till Wittinge, Österunda, Altuna och Löfsta efter timmer, ved, gärdsel, stör mm, som han ej själf äger, måste han lägga till med och underhålla flera hästar, än han eljes, strängt taget, vore i behof af."

Under beskrivningen av Torstuna socken framkommer ytterligare några viktiga bitar för förståelsen av situationen vid den här tiden. Under goda år avsätts en stor mängd spannmål men om det blir stark sommarhetta och torka inträffar missväxt och lantmännen måste sätta sig i skuld. Inkomsterna från åkerbruket ska räcka till böndernas uppehälle, betalning av skatter till såväl kronan som prästerskapet, löner åt tjänstefolk, inköp av olika skogsprodukter (ved, gärdsel, stör, timmer, tjära, näver, bräder m.m.) samt kalk. Bönderna har varken tid eller tillräckligt med foder för att utföra forkörningar. När tröskningen är avslutad åtgår resten av vintern till hemforsling av det man saknar från egen skog. Från Simtuna uppges det att man i de västra delarna av socknen ägnar sig åt forkörning mellan Stockholm, Hedemora och Falun vintertid.[30]

Vissa av de mullrika högre liggande delarna av ängen odlades upp till havreland redan under 1600-talet, t.ex. nedanför Kusgården och Kävlinge. Största delen av slätten förblev dock ängsmark ända fram till slutet av 1800-talet. Ängen blev dock tuvig och utarmad på näring. De lägre delarna som alltid blev översvämmade vid vårfloderna fick naturlig näring genom växtdelar och sediment som följde med ån.

Marstallen har genomgått kontinuerliga förändringar av vegetationen under århundradena, från strandäng till täckdikade åkrar. Tillgången på värdefullt vinterfoder och bra bete har haft en avgörande betydelse för hur mycket boskap man kunnat föda upp. Floran har övergått från vass till olika grässorter via tåg, säv, fräken och starr. Ganska troligt är att det har förekommit kontinuerligt bete och slåtter ända från det att marken bar att gå på fram till våra dagar vilket har hindrat såväl al som vide att etablera sig. Under 1600-talet bärgades det på Fälöten eller Gästre löt som den också kallades, dvs. ängarna nedanför byn mot Örsundaån samt Starängen, årligen 593 lass hö, dessutom gav Marstallsskiftet ytterligare 140 lass. På Fälöten kunde Gästre bya-

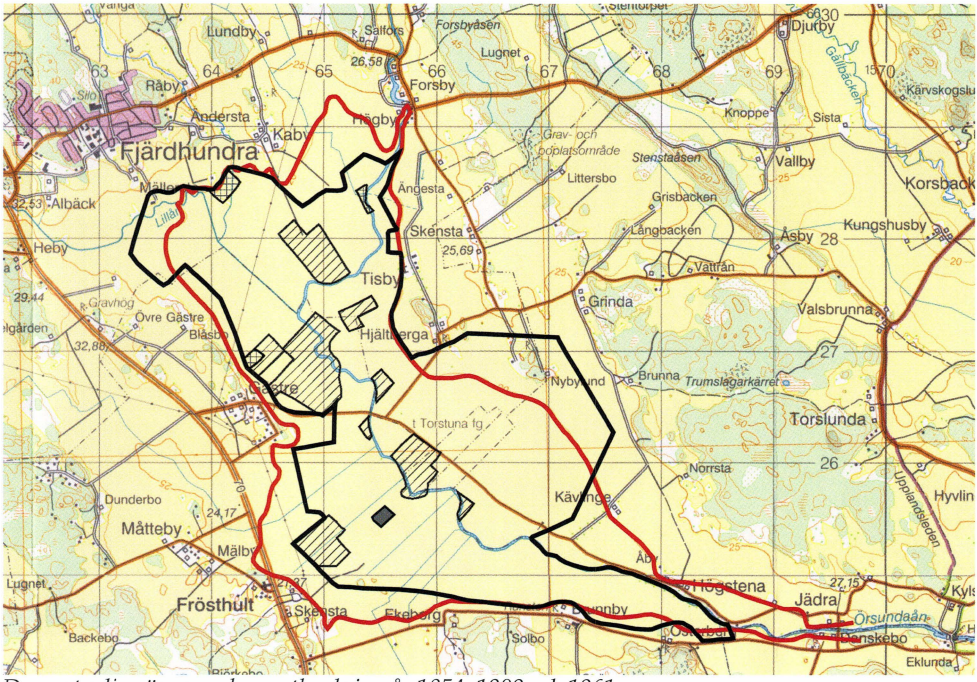

Den naturliga ängsmarkens utbredning år 1854, 1909 och 1961.

1854

1909

1961

uppodlat före 1854

20 m höjdkurva

män hålla 161 kreatur på sommarbete.[31] Ängen började mera allmänt att odlas upp från mitten av 1800-talet efter det att laga skifte genomförts i de kringliggande byarna. En starkt bidragande orsak till detta var vallodlingens genombrott. Det var värmlänningar som deltog i uppodlingen av den tuviga ängsmarken. Först körde de med en rist och därefter med särskilda enskäriga nyodlingsplogar som var 7–8 dm breda.[32]

Man hade korna på bete ner mot ån under första halvan av 1900-talet. För att de skulle få vatten slog man ner spetsar varav en del hade självtryck medan det satt en handpump på övriga. På ekonomiska kartan, 1909, kan man se att uppodling ej har skett på stora områden ned-

Plöjning av vall på Kusgården, Frösthult, troligen under början av 1930-talet.

anför Gästre och Frösthults kyrka liksom spridda mindre områden gränsande till ån. Holger Karlsson i Gästre odlade upp den sista betesmarken nedanför byn 1954 och grannen Johan Gester hade kvar fyra tunnland av den ursprungliga ängen ända till han sålde korna 1968.[33]

Många gårdar med mark mot ån hade sin egen ängslada undantaget Gästre då deras ängsmark låg så pass nära byn. Idag återstår bara fem lador, samtliga utförda i resvirkeskonstruktion med brädväggar och tegeltak. En av de senare byggda är Dunderbos lada belägen vid Lötkällan nedanför Gästre, uppförd på 1930-talet.[34] De äldsta var uppförda av timmer med spån eller halm som taktäckningsmaterial.[35] Under början av 1900-talet fanns det åtta timmerlador på Marstallen mellan Hjältberga och Kävlinge.[36]

Flyghavre började uppmärksammas under mitten av 1940-talet men har funnits i Sverige långt tidigare, men fick tidi-

Foto från luftballong över Marstallens östra del. I mitten slingrar Örsundaån, i nedre högra hörnet syns Frösthults kyrka. Foto Jan Ihrsén.

gare inga större spridningsmöjligheter när man hade 7-åriga växtföljder som även innehöll vall och trädor. En av orsakerna till flyghavreboomen var dåligt rensat utsäde som köptes genom Centralföreningen. Det var inte så stränga krav från början, då fick det vara två kilo flyghavre per ton utsäde.[37] Länsstyrelsebeslutet om totalbekämpning runt slätten började gälla långt senare. Andra förklaringar till ogräsets expansion var skördetröskornas intåg och det intensiva jordbruket i kombination med Örsundaåns översvämningar som gjorde att flyghavren blev ett stort problem i spannmålsodlingar under andra hälften av 1900-talet.

– Vi hade flyghavre i vetet på ängen under mitten av 40-talet. Det är landhavra sa farsan. Han kände igen det för dom hade ju haft det när han var ung i början av 1900-talet. (Karl-Henry Larsson)

– Vi råka få in flyghavra i höstvetet neranför ladan. De fick vi lov å ta te förstaslogen. Sen när korna skulle äta upp de där så geck de åt ett par tre fat melass för att dom skulle kunna få iset. Min svåger Lennart Eriksson hade Forsby på arrende. De var mer flyghavre än säd. Han blev bränd och sa att aldrig mer att jag tar i nån gaffel inte, å de gjorde han inte heller. Han sluta åpp direkt å blev elmontör. Det var i början på 50-talet. (Karl-Johan Fredriksson)

Örsundaån genom Marstallen

Tidigare hade man lokala namn på delar av vattendrag, precis som vi har på åsar än idag. Örsundaån har här kallats: Gästreån, Torstunaån, Härneviån, Tisbyån, Altunaån, Västerlövstaån, Örsundsån och Storån. Olof Grau skriver 1754 att Tisbyån byter namn till Örsundaån där riktningen ändras från nord-sydlig till öst-västlig.[38] Ån som börjar i markerna kring Vansjön-Nordsjön, rinner genom Heby, Hårsbäcksdalen och Revelstasjön innan den kommer ut på den flacka slätten söder om Forsby. Strax norr om Marstallsbron ansluter sig biflödet Lillån (tidigare kallad Karlebyån) som avvattnar så gott som hela den västra delen av Simtuna socken. Vattendraget når så småningom Lårstaviken och Mälaren efter att ha passerat Örsundsbro där en gång i tiden Eriksgatan gick fram.

Örsundaån har säkerligen fungerat som en viktig farled men det var nog så länge Marstallen var en havsvik och senare insjö. När denna möjlighet att fungera som farled sommartid upphörde är svårt att säga. Under vikingatid kunde man troligen segla upp till Vånsjöbro men inte längre. Höjdskillnaden mellan dammen vid Härnevi kvarn och nedanför fallen i Vånsjöbro är ca 8 m. Enbart vid Härnevi kvarn är det 5,4 m fallhöjd.[39]

Vintertid utnyttjades isarna på sjöar och översvämmade åar för slädtransporter. I en artikel införd i Stockholms Dagblad den 9 april 1898 beskriver Gustav Nerman sträckningen av vintervägen från Sala till Stockholm. Vägen följde de sanka ängarna längs Sagån till Sörbäck, därifrån på fast mark till Varmsätra, vidare över sanka marker förbi Solbo, Lisselbo och Tängbo ut på den stora Kattmossen där det fanns en suptall. Vidare till Säva och Flosta och sedan över sanka marker och sjöar förbi Berga, Forsby och Tisby samt längs Örsundaån till dess utlopp i Lårstaviken.[40]

Fisket i Örsundaån har tidigare till en viss del bidragit till hushållningen för traktens befolkning. Några andra fiskemöjligheter har inte funnits i det extremt sjöfattiga området som jordbrukslandskapet norr om Mälaren utgör. På Hjältbergas storskifteskarta från 1776 noteras att "Fiske finnes till en liten del uti ån till denna by men qvarnställe aldeles intet". På 1920-talet, innan den stora muddringen, fångades det enorma mängder med

kräftor i ån, i synnerhet i Forsby. Det talades om vagnslaster. Trots att det var låga priser så kunde man tjäna flera månadslöner på kräftförsäljningen. Månadslönen var då 12 kr för en bonddräng.[41] Flodkräftorna är nu så gott som helt borta efter det att pesten har härjat.

De flesta äldre som är uppväxta runt slätten och som kan simma har lärt sig det i Örsundaån. Starängsbron var ett populärt badställe.

– När jag var liten (i mitten av 1930-talet) firade dom Johan-dagen (24 juni). Det var Johan Gester, Johan Hedin, Johan Fredriksson och några fler som hette Johan. Då började dom tidigt på morgonen med att gå till varann och ta kaffekask. Framåt middan skulle dom ner till ån och bada. Det var så roligt att följa efter de där gubbarna och se på när de badade. Johan Fredriksson hade bara arslet ovanför vattenytan. (Lennart Lövgren)

– Johan Fredrikssons far Fredrik Jansson (1829-1929) gillade att bada. När han var 95 år fick dom vakta honom, för han smög i dikena för att få komma ner till ån och bada. (Karl-Johan Fredriksson)

Efter Tisbys åsträcka fanns tidigare två holmar, en på gränsen mot Kaby och Forsby. Den andra ön låg längst i söder mot Gästre. På lagaskifteskartan över Skensta, Frösthult, kan man också se en liten holme i ån. Som kuriosa kan nämnas att de tre Skenstabyarna i Frösthult, Simtuna och Torstuna gränsar mot varandra här.

Under årens lopp har det säkert skett en del olyckor i ån. Ur dödboken från Altuna för 1731 står det antecknat: ”2 Maj. Olof Olsson fr. Nyskotte som d.29 Apr. Med sin dotter Margeta efter gudstiensten gak till Brunnby Frösth[ult]. S[ocke]^{n}; at få 1 tunna SädesKorn som först betinget war, som ock skedde, blef så qwar öf. Natten hos Bengt Mårtenss. Ibid, bittida om morgonen därpå skulle de på en ökstok fara öf. Ån mitt för Kiäflinge, Torgt[una]:S^{n}, då Mats Jansson i Högstena kom med ökstocken från Torstuna till Frösth[ults] Sidan, och tog them begge i ökstocken, som mitt på ån hwälter om, at alla 3 kommo i hwattnet, men Ol Olsson drunknade, och wardt eft. 1½ tijma död igenfunnen 47 år 6 mån.”

Översvämningar och den stora åsänkningen

Redan 1709 klagade man över att dämningen vid Danskebo kvarn orsakade ”mehn” på hårdvallsängarna vid åns stränder och stundtals trafikhinder på vägarna. Till riksdagen 1723 lämnades besvär från allmogen i Väsby och Salbergs län. I klagoskriften besvärade sig ”Simtuna Härads Inbyggare underdånigst öfver det skadeliga uppdämmande, som sker i Danskebo qvarn i

Vårfloden på Marstallen ger en aning om hur den forna havsviken såg ut. Foto förf.

Hernevi socken _ _ hvarigenom denna allmogens vägar mycket blifva skadade, anhållandes för den skull underdånigst att berörde qvarn alldeles måtte förstöras".

De klagande erbjöd sig att betala den från kvarnen utgående skatten. Man påpekade även att "Högstena pilar måste nederhuggas". Efter åtskilliga utlåtanden skedde en besiktning av ån den 2 augusti 1740 från Gästre bro till Danskebo. Synemännen ansåg att klagomålen var befogade och att vattnets uppstigande höst och vår samt vid kraftiga regn och töväder orsakade vid Gästre bro på Stora Kopparbergslandsvägen ifrån Stockholm "icke allenast den olägenhet att de resande bliva skadda och kunna i ovisshet av vägen på sidorna om bron med hästar och åkredskap stupa i sådant djup, att lifsnöd yppas, utan ock att goda hårdvallsängar skadas vid varaktigt uppstigande

vatten". Man föreslog att ån skulle upprensas och att kvarvarande "fiskewerkar" (fasta anordningar i vattnet för fiskfångst) skulle rivas. 1754 genomfördes nästa besiktning och då konstaterade man att "som ån flyter igenom en så till höijandes jämn plan bestående af åker och äng, så består den till sin båttn af lera och dy, utan den ringaste sten, grus eller sand, hwaraf följer att den är alt öfwerwäxt med grof och tät Kål hwaraf näckeblader och theras grofwa rötter, natar och dyligt, som äfwen giör ansenligt hinder".[42] Efter dessa besiktningar genomfördes det årensningar som kom att minska olägenheterna med de årliga översvämningarna. Under början av 1850-talet revs kvarndammen vid Danskebo i samband med nästa årensning. Även under 1880-talet skedde en årensning.[43]

"Under senare delen av 1800-talet inträder stora förändringar då Tisbyån reglerades och de ofantliga ängsvidderna genomdrogs av diken och kanaler."[44] Planerna på den stora åsänkningen inleddes 1904. Det äldsta protokollet är från det året men det skulle komma att dröja över 20 år innan resultatet blev färdigt. Då skriver statens lantbruksingenjör Nordin en ansökan om förrättning för att upprensa vattendraget mellan Forsby nedre kvarn och Härnevi kvarn i syfte att torrlägga de vattenskadade markerna kring ån på en sträcka av 9,6 km. Det första sammanträdet hölls 6 maj 1905 i Gästre mejeri då även föreningen Örsundaåns reglering Härnevi – Forsby bildades. Johan Fredriksson i Gästre blev dess förste ordförande. Redan året därpå avgick han pga dövhet och istället valdes riksdagsmannen C.E. Johansson i Rönna.

För att uppnå ett bra resultat ansåg man att fallet vid Härnevi kvarn måste sänkas med 1,5 m. För att lättare kunna genomföra detta föreslogs inköp av Härnevi kvarn av Schröders[45] sterbhusdelägare med tillhörande jord och lägenheter; Kylsta, Stora Härnevi, Danskebo med kvarn samt Flosta kvarn. (Schröder hade tidigare köpt upp och lagt ner alla kvarnar mellan Flosta och Härnevi utom Forsby. Istället hade han byggt ny kvarn och kvarndamm i Härnevi. Den nya kvarnen hade sex stenar och en grynkvarn.[46]) Priset 95 000 kr ansågs dock vara för högt. Köpet verkställdes den 14 december 1906 för 88 000 kr. Flosta kvarn kom aldrig med i köpet eftersom den blivit elektrifierad under tiden. Kvarndriften i Härnevi utarrenderades och grödorna såldes på auktion varje år.

1909 diskuterades om jordägarna nedströms Marstallsbron skulle vara med och bekosta brons ombyggnad som var kostnadsberäknad till 5 000 kr. Vidare framfördes ett förslag att ta bort stengrund vid Högstena. Under den långa projekteringstiden gjordes värderingar av berörd mark i flera omgångar. Det var mycket diskussioner om vilka sidodiken och anslutande bäckar som skulle ingå. Protokollen antyder att det var en del

stridigheter mellan delägarna i företaget under årens lopp men slutligen bestämdes i alla fall att 1 km av Lillån skulle ingå liksom Stora Simmingen upp till järnvägen. Lilla Simmingen (mellan Mälby och Prästgården) ingick dock inte och inte heller Syndafallsbron. Ganska snart började man diskutera försäljning av de inköpta egendomarna. Redan 1909 ville man sälja Härnevi gård, den s.k. Snuggan men försäljningen blev aldrig av. Däremot såldes Danskebo kvarn 1910 för 5 000 kr. 1917 gick hela företaget i konkurs, möjligen orsakad av de dåliga tider som första världskriget skapade och egendomarna med Härnevi kvarn såldes på exekutiv auktion. Egendomen köptes av mjölnaren vid Forsby kvarn Alfred Andersson samt riksdagsman Johansson i Rönna. Alfred Andersson och sonen Einar flyttade till Härnevi kvarn medan mågen Leonard Hallström övertog kvarnrörelsen i Forsby. Även Forsby kvarn hade bildats genom hopläggning av de tre mindre kvarnarna Forsby, Lund och Högby. Där den nuvarande kvarnen är belägen låg tidigare Lunds kvarn. När Leonard Hallström övertog kvarndriften hade den tre par stenar och en turbin.[47]

Omkring 1918–19 grävdes Simmingen för hand. 1925 meddelades vattendom och arbetena med den stora åsänkningen kunde därmed starta. Den nya Marstallsbron blev färdig samma år. Någon sänkning av fallet vid Härnevi kvarn skedde inte utan istället sprängde man bort det viktiga vadstället mellan Jädra och Danskebo. I samband med sprängningen försvann troligen även spången över ån som gick intill vadstället. Muddringen av huvudfåran inleddes 1926. Mudderverket var byggt på pontoner med ett paternosterverk med skopor som grävde, jordmassorna transporterades i rännor ut en bit på åkern. Var och en fick betalt för att köra undan jordvallarna på sin mark.[48] Allt arbete med åsänkningen var klart i början av hösten 1928. Ån hade nu blivit tre gånger så bred som förut med stora lerslänter och lite uträtad. Muddringen kom att få stor betydelse för slättens avvattning på våren och vid stor nederbörd.

Översvämningar på höstar och vårar gjorde att det vissa år blev fina skridskoisar. Isen på ån utnyttjades även till böndernas isstackar. Gästre mejeri tog all sin is där som de använde särskilda iskälkar till. Det var viktigt att det var kärnis. Alla andelsägare var skyldiga att leverera is utan betalning, uppdelningen skedde efter mjölkleverans.

– 1927 regnade det så att mycket av höet inte gick att bärga. På den tiden hässjade man inte utan istället la man det i såtar. Man gick och petade omkull de där såtarna för att de skulle torka och så kom det regn igen. Det var mycket diken på ängen då. Såtarna stod på sidan av dikena som rann över. (Karl-Axel Utterström)

– 1957 stog Marstallarna under vatten. Då var jordbruksministern ute här och titta. Vi hade

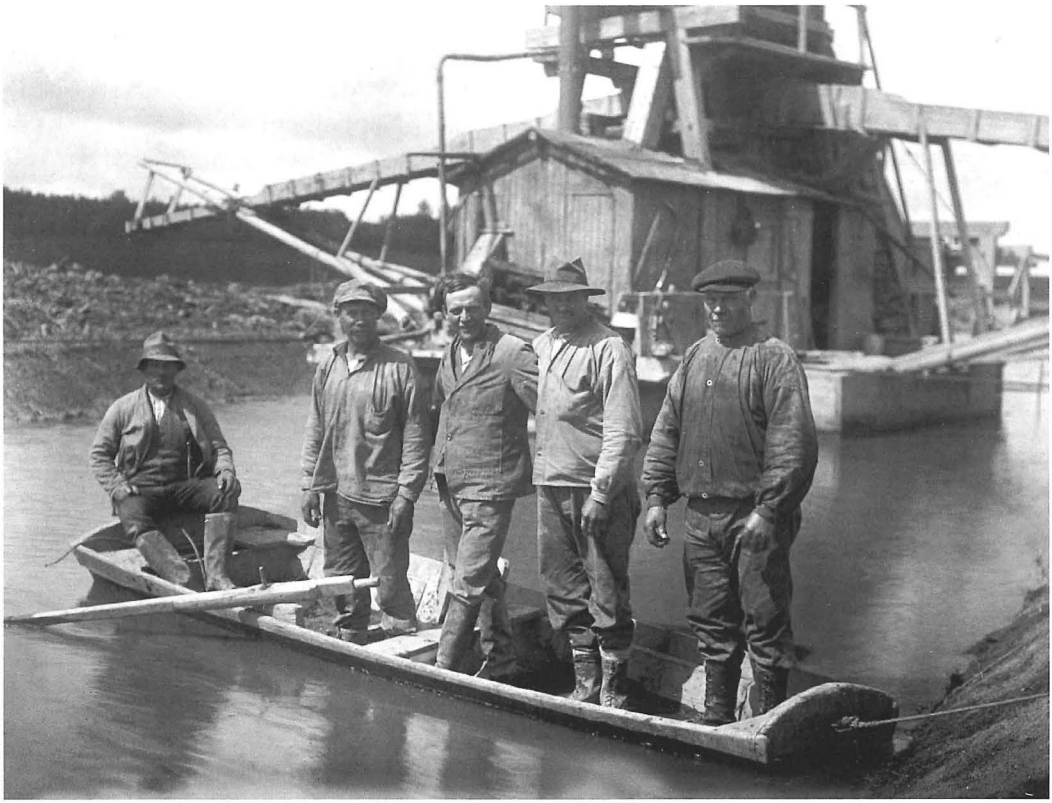

Muddrarlaget med muddringsverket på Örsundaån. Foto John Alinder, Upplandsmuseet.

timotejfrö nedanför ladan. Skylarna syntes inte över vattnet. (Karl-Johan Fredriksson)

– Ett år när det var översvämning på hösten så gick Bergfelt i Gästre och plockade rätt på nå skylar och så kom han till ett tvärdike som han stupade ner i: "det är inte nog med din jävel att du ska förstöra grödan för mej, utan du ska dränka mej också", sa han samtidigt som han tittade upp mot himlen. (Bertil Larsson)

Nästa gång ån muddrades var 1951 eller -52. Det är tack vare den stora åsänkningen under slutet av 1920-talet som det blivit möjligt med dagens moderna ratio-

nella spannmålsodlande. Fortfarande svämmar dock ån över sina bräddar då det blir en kraftig vårflod.

Ungefär samtidigt med åsänkningsföretagets muddring utfördes ett omfattande sprängningsarbete i ån uppströms sågdammen i Forsby. Årliga översvämningar i samband med vårfloden orsakade så sent som på 1960- och 70-talen stort missnöje bland bönderna. Man ville att mjölnaren vid Härnevi kvarn skulle tappa av mera vatten. En vår tog en bonde saken i egna händer och lyfte upp dammluckorna med hjälp av sin lasttraktor.

Stora Kopparbergsvägen och Runhällsbanan

Bönderna hade ända fram till 1920-talet till uppgift att sköta alla allmänna vägar. Varje by hade sin sträcka att underhålla genom grusning och snöröjning vilket inte alltid skedde till full belåtenhet för den nitiske länsmannen som bedömde framkomligheten. Följande exempel får illustrera dessa ofta förekommande tvister. Frösthults vägbyggnadsskyldiga blir stämda för deras ansvar att "Vägspårens samt Dalars och gropars fyllning med tjenligt grus å allmänna landsvägen emellan Gestre och Torstuna skillnaden på Marstallen". Åklagarens besiktningsinstrument ogillades av de anklagade och målet sköts upp till nästa ting.[49]

Vägen som det talas om är landsvägen mellan Stockholm och Falun som går tvärs över Marstallen och kallas för både Stora Kopparbergsvägen och Stockholmsvägen. Vägen som troligen har väldigt gamla anor går här mellan gästgiverierna i Vånsjö och Gästre/Karleby.[50] Landsvägen var tidigare mera trafikerad. Såväl arbetsvandrande dalfolk på väg till Stockholm som kungligheter på väg till Salberget eller Falun har passerat. 1743 marscherade 5000 uppretade män från Dalarna och Västmanland till Stockholm. Ungefär hälften av mannarna slog läger vid Gästre. Händelsen som var ytterst nära att orsaka inbördeskrig har kommit att kallas för Stora Daldansen.

Vägen korsar Örsundaån vid Marstallsbron. I fornlämningsregistret finns det ett troligt vadställe registrerat ca 200 m norr om nuvarande broläge. Där hittade man en timmerkonstruktion i samband med muddringsarbetet som antogs vara resterna efter ett vadställe eller en bro. När den första bron byggdes är det ingen som vet, enligt kartmaterial fanns det i alla fall en bro på nuvarande plats under slutet av 1600-talet. Ekblom skriver i sin "Beskrifning öfver Thorstuna Socken" att han tror sig ha läst i en gammal dombok från 1500-talet att Torstuna socken ska hålla väg på Marstallsskogen, vilket torde menas Marstallen.[51] Uppgiften är dock mycket osäker då de äldsta bevarade domböckerna är från 1599.

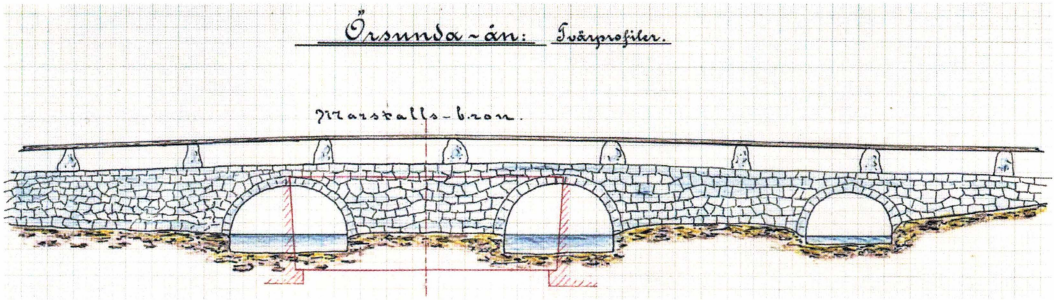

Marstallsbron Stenvalvsbro över ån på vägen till Stockholm. Örsundaåns reglering Härnevi-Forsby 1909 LMA 03-FRH-58.

Någon gång efter 1865 uppförde stenbrobyggaren Wilhelm Karlsson i Ängvallen, Torstuna en ny stenbro. Han var en flitig stenarbetare som uppfört mängder med broar, kvarnar, sågar, dammar och stenladugårdar, bl.a. kvarnen och dammen i Forsby. Som mest hade han ett 30-tal anställda.[52] Vid muddringen och sänkningen av Örsundaån 1926 revs bron och en ny byggdes. För ett tiotal år sen hade även den bron gjort sitt och man uppförde nuvarande bro.[53]

Det finns två milstolpar på Marstallen som markerar avståndet mellan gästgiverierna i Vånsjö och Albäck/Karleby.[54] Den ena står nedanför Gästre, i närheten av Dunderboladan och Lötkällan. Den andra är placerad ¼-dels mil därifrån i närheten av uppfarten till Kävlinge.[55]

Även vägen mellan Sala och Enköping som går i västra kanten av slätten har haft och har fortfarande stor betydelse för de nationella transporterna. Vägen kallas på äldre kartor för häradsvägen eller Enköpingsvägen. Den heter nu riksväg 70 (Rv 70), tidigare rikstolvan. Under mitten av 1950-talet gjorde man här en helt ny sträckning av vägen. Tidigare gick den väster om Frösthults kyrka och Prästgård och därifrån slingrade den sig fram över gärdet in mot Gästre.

En annan landsväg som har haft betydelse för trafiken runt slätten är den väg som byggdes omkring 1896 av de väghållningsskyldiga inom Simtuna härad. Man iordningställde den gamla landsvägen från Vändersta till Danskebo kvarn och därifrån vidare till Norrby i Vårfrukyrka socken. Den nya vägen byggdes bitvis i den gamla sträckningen och bitvis på orörd mark. Tidigare gick t.ex. vägen direkt från Kusgården mot Ekeborg. Nu kom istället den privatbyggda vägen från Ekeborg till Skensta handelsbod att

Joel Pettersson, Jädra, kör mjölkflaskor över vadet vid Jädra-Danskebo ca 1925. Foto troligen John Alinder. Privat ägo.

införlivas med det nya vägprojektet. I vägbygget ingick även anläggandet av en ny bro vid Jädralund som kom att kallas Syndafallsbron. När vägen var klar övertogs ansvaret för brons underhåll av Torstuna härad. Syndafallsbron revs ca 1960 när nya landsvägsbron mellan Danskebo och Jädra blivit klar 1959. Efter åsänkningen, ca 1928–29, byggdes en privat bro mellan Jädra och Danskebo som finns kvar än. Den var dock bara ämnad för innevånarna i dessa byar. I Jädralund, allmänt kallat Syndafallet bodde Torslund. Om honom finns det en del berättelser, bl.a. rodde han en gång med löglåren fram och tillbaks till affären i Kylsta.[56]

Drottning Kristinas väg

Från Brunnby kan man parallellt med ån, ett par hundra meter väster om strömfåran följa en ca 4–5 m bred valliknande stensträng, 3 km lång. Den kallas allmänt för Drottning Kristinas väg och är numera nästan helt bortodlad.[57] Den går från Brunnby mot Gästre, men svänger troligen ej upp mot den forna kungsbyn utan går istället nedanför Lötkällan, ett par hundra meter öster om byn, ungefär där Dunderbos lada står, och därifrån eventuellt vidare i riktning mot Fjärdhundra. Hur långt norrut den fortsätter är osäkert men den går troligen att följa fram mot Blåsbogränsen. Sträckningen från Lötkällan norrut är dock dåligt undersökt. De stenar som där återfinns i åkerns yta kan härstamma från senare anlagda åkervägar. Drottning Kristinas väg återfinns första gången på en karta från 1854 som handlar om anläggandet av en ny landsväg mellan Vändersta i Simtuna till Härnevi. Intill Brunnby mot Ekeborgsgränsen är det antecknat "gammal öfvergifven Landtsväg". Nästa gång vägen utvisas är på lagaskifteskartan för Brunnby från 1862. Torbjörn Andersson har i samband med fornminnesinventeringen som genomfördes under början av 1980-talet skrivit en uppsats om bebyggelseutvecklingen i Frösthult där han även lämnar en redogörelse över Raä Frösthult 70:1, Drottning Kristinas väg. Enligt ortsbefolkningen lät Drottning Kristina anlägga en väg mellan Sala och Uppsala (borde vara Stockholm!). Resterna av vägen, i form av stora mängder med sten påträffar man efter en rak linje som skär genom åkrarna från Brunnby till Gästre längs med Örsundaån. Samtliga markägare som är berörda av vägen bekräftar att de årligen har plöjt upp stora mängder med sten. I vissa fall har man lagt upp stora rösen med de bortplockade stenarna som varierar i storlek mellan en knytnäve upp till 70 cm. Förutom den befintliga sträckan över Brunnbys marker är vägen numera helt bortplöjd men fortfarande kommer det upp nya stenar till ytan som måste plockas bort. I övriga delar av den stora flacka lerslätten saknas helt och hållet sten. Torbjörn Andersson gissar att stenmassorna har haft en annan funktion än som väg, kanske har människor under järnåldern-medeltid försökt att bygga någon slags fördämning mot åns översvämningar. Märkligt är att den ena av Frösthults två runstenar står rest precis där Drottning Kristinas väg mynnar ut på landsvägen i Brunnby mellan Frösthults och Härnevi kyrkor.[58]

Den ursprungliga färdvägen på land borde ha slingrat sig fram på torrare marker och istället följt bebyggelsen. På östra sidan av ån gick i så fall vägen mellan Jädra – (Högstena/Åby) – Kävlinge – Brunna – Grinda – Hjältberga och därifrån via ett vadställe/bro över till Gästre. På västra sidan av ån följde vägen ungefär nuvarande vägsträckning från

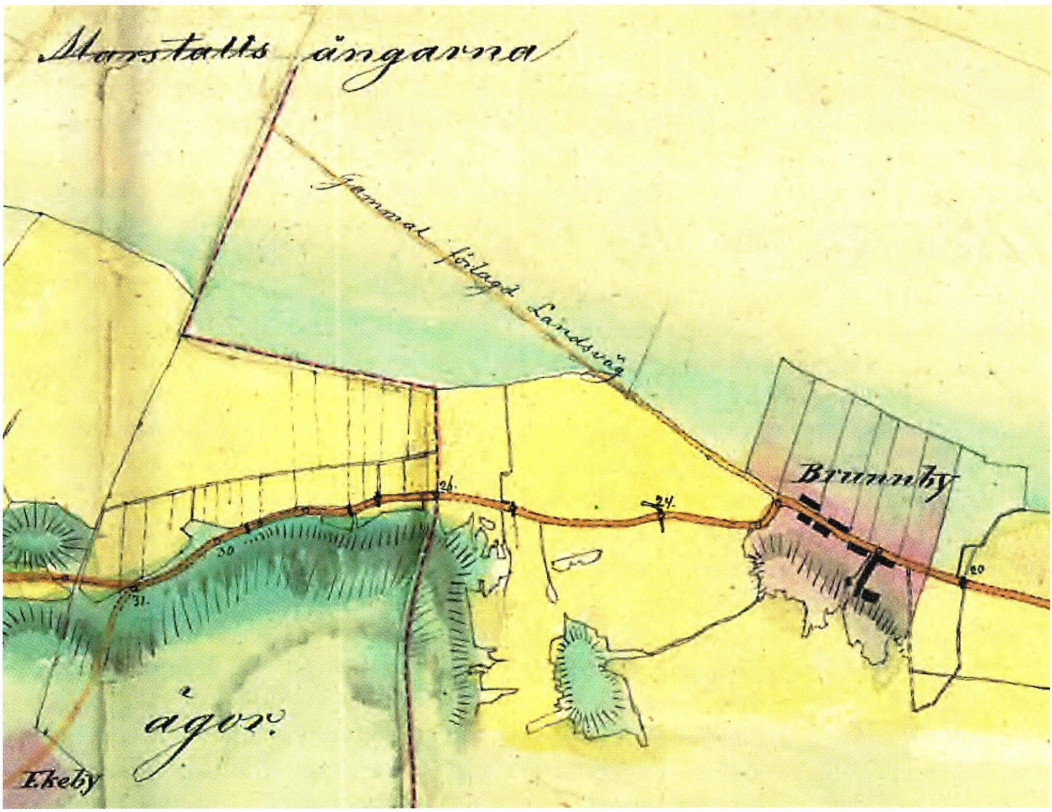

"Drottning Kristinas väg". Detalj ur vägutredning Vändersta vägskäl – Härnevi socken 1854, LMA 03-FRH-39

Danskebo – Brunnby – Ekeby/Ekeborg där den delade sig. En gick över Knapptibble mot Långtibble och den andra mot Skensta – Gästre. Det troliga är nog att Drottning Kristinas väg är någon form av vallanläggning ämnad att reglera vattenflödet i Örsundaån. I så fall kan det vara så att landsvägen på östra sidan av ån också ursprungligen tillhör samma anläggning. Kanske det är förklaringen till att vägen idag går omotiverat högt över angränsande åkermark. Vallen/vägen

verkar dock inte ha fortsatt längre norrut utan stannar vid Marstallsbron.

– Jag blev bjuden på en flygtur från Ekeborg 1925. Det kostade 5 kr och det tyckte man var ohyggligt dyrt. Från luften kunde jag se Drottning Kristinas väg från Brunnby till Gästre. Det skulle ha varit ryska krigsfångar som bar dit stenarna i skinnförklän. (Karl-Johan Fredriksson)

Förutom på landsvägarna kunde man tidigare även färdas med tåg på Enköping-Heby-Runhällens Järnväg (EHRJ), allmänt kallad Runhällsbanan eller Enköpingsbanan som man säger norrifrån. Järnvägen som planerades under ganska många år kunde invigas 1906 av kronprins Karl Gustaf. Man tvistade länge om sträckningen genom Simtuna. Socknen hade två jämnstarka huvudorter; Karleby och Forsby. Till slut verkade det dock luta åt att Forsby skulle få förmånen att bli stationssamhälle. Man stakade ut den tänkta järnvägssträckan över åkrarna men då protesterade kommunalstyrelsens ordförande, Erik Lundeblom, mot det hela. Han var förutom skollärare även bonde i Salfors. Genom den föreslagna sträckningen skulle hans ägor komma att delas av järnvägen. Istället föreslog han diplomatiskt att man skulle dra fram spåret mitt emellan de båda konkurrerande byarna och så blev det. Genom detta kan man säga att han är skaparen till Fjärdhundra. Hade inte magister Lundeblom agerat skulle inte samhället ha funnits idag.[59] Järnvägen som redan från början var olönsam har spelat en stor roll för bygden. Nu kunde alla ganska enkelt ta sig till Enköping. I slutet av 50-talet hade konkurrensen från biltrafiken blivit för stor och järnvägstrafiken lades ner. EHRJ har kallats för Sveriges mest olönsamma järnväg genom tiderna.

Marstallsstenen

Runt Marstallen finns det sex stycken runstenar. En sjunde fanns tidigare i Ändersta men återfinns nu i Oxford. Dessutom finns det en runristning på ett större flyttblock, den s.k. Marstallsstenen (U1158, Raä Simtuna 130:1). Ristningen upptäcktes av en bonde i Brunnby som var ute och jagade en bisvärm. Han blev trött av språngmarschen och lutade sig därför mot en jordfast sten i en beteshage kallad Marstallsbacken eller Marstallshagen, i närheten av Nybylund. Han fick då se att det fanns runor på stenen. Flyttblocket av granit är ca 4*4,5 m och 1,6 m hög med flat ovansida. Ristningen som är gjord på en plan sida av stenen innehåller mansnamnen Lafse, Torbjörn, Ulv och Fastbjörn, huggen av Öpir. Den har dock blivit skadad av att man eldade där för att göra "hånk".[60,61] Stenen är belägen efter en gammal väg som troligen gått från landsvägen mellan Grinda och Brunna mot Hjältberga, där det finns två andra runstenar.

Torsvallen

Simtuna-Torstuna JUF-avdelning bildades i början av 1920-talet. Föreningen som höll till i Nybygget var mycket livaktig under sin 25-åriga livsepok. Det var äggsexor, diskussionsaftnar, symöten, schackspel, teater, stjärngossar och sommarfester. Man tävlade i så vitt skilda saker som lin-, rotfrukts- och grönsaksodling, plöjning, slåtter, sparkstötting, bandy samt skidåkning i det årliga Åsloppet.

Under mitten av 30-talet var det ett gäng idrottsintresserade pojkar som tränade och tävlade i friidrott eller allmän idrott som det kallades. Man hade ingen idrottsplats utan landsvägen utgjorde träningsarenan. I Långtibble övertalade några grabbar fadern om att få arrendera gårdens mark på Marstallen för att anlägga en riktig idrottsplats. Arenan som döptes till Torsvallen invigdes med en större tävling söndagen den 3 juli 1936.

"En verklig prestation utförde det unga Simtuna-Torstuna [JUF] när Torsvallen bröts, grävdes, planerades och harvades upp. Ett otroligt intresse visade grabbarna som fick cykla långa vägar på kvällarna till vallen. Banjobbet med kolstybb var krävande och svårt jobb. Ingenting var omöjligt. Invigningen blev "tidernas grej". Eller vad sägs om 75 deltagare. De unga arrangörerna utan erfarenhet ställdes på svåra prov. När Salas bäste längdhoppare provhoppade var han nära att "flyga" över hoppgropen. Det blev bråttom med att flytta på avstampet. En spjutkastare skapade även oreda bland funktionärerna. Kastet var inriktat på högst 50 meter. Kastaren var identisk med en olympiaaspirant från Stockholm. Kastet kom att mäta över 60 meter. Funktionärerna fick "slänga benen på ryggen" för att inte bli träffade av spjutet.

Bygdens egna förmågor räckte givetvis inte till – den här gången. Några strykpojkar blev man i alla fall inte. Bland "smågrabbar" som tränade på Torsvallen finns två stycken som sedermera blev elitmän.

Höjdhopparen Kurt Pettersson – numera friidrottsledare i EAI, Enköping – tillhörde en tid Sverige-eliten. Hinderlöparen Curre Söderberg kom att bl.a. erövra EM-guld i sin specialgren."(ur Vestmanlands Läns Tidning av Axel Ekholm)[62]

Marstallen idag

Som vi sett så fungerar den stora slätten sedan länge som en bördig fullåkersbygd. Men där ryms även andra intressen än för livsmedelsproduktion. Marstallen har på senare tid blivit ett populärt tillhåll för ornitologer. Arter som vaktel, rapphöna, kornknarr, snösparv, storskrake, storspov och häger samt många av Sveriges rovfågelarter är vanligt förekommande. För bygdens folk är det ett begrepp att gå, cykla eller springa Marstalln' runt. Under en promenad eller cykeltur kan man uppleva lugnet och

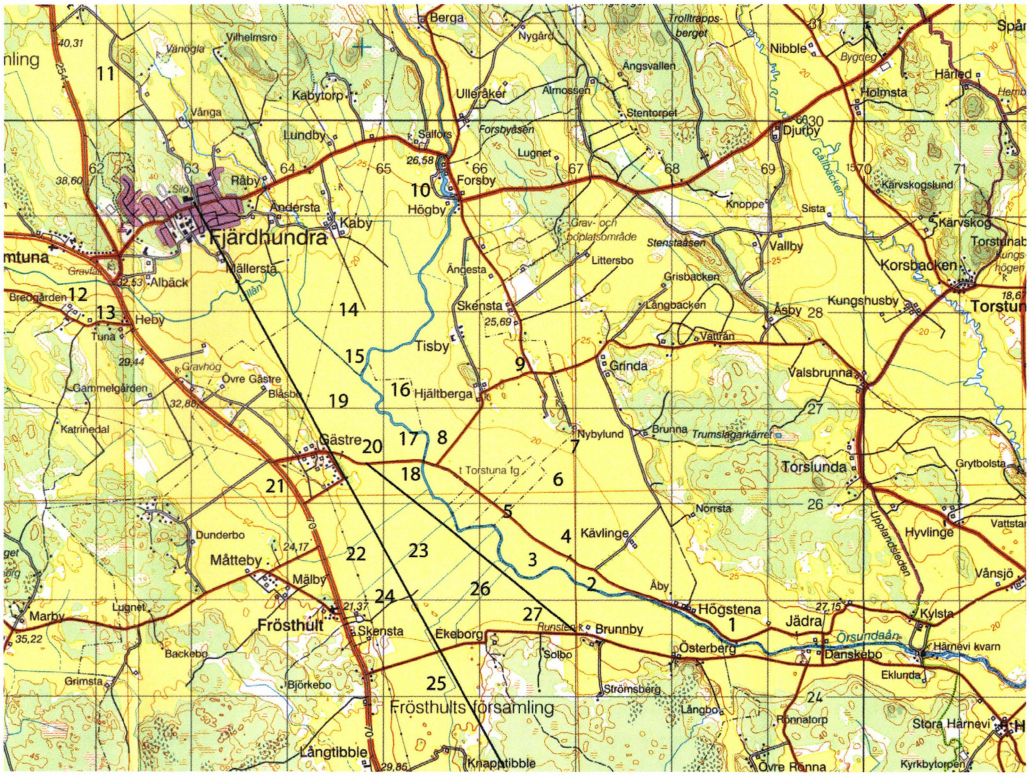

1 *Syndafallet/Syndafallsbron/Jädralund*
2 *Svärdkojan*
3 *Skensta källa/Saltkällan*
4 *Marstallen/Wissmans torp*
5 *Stora Kopparbergsvägen/Stockholmsvägen*
6 *Marstallen (äng)*
7 *Torsvallen*
8 *Forsbyfallet/Högbyfallet*
9 *Nybygget*
10 *Lund*
11 *Plogarna*
12 *Simtuna prästgård*
13 *Liebrynet*
14 *Degerängen*
15 *Galten/Galtvikshörnet*
16 *Starängen*
17 *Starängsbron*
18 *Marstallsbron/Gästre bro*
19 *Fälöten/Gästre löt*
20 *Lötkällan/Dunderbo lada*
21 *Kungens backe/Sverkils backe*
22 *Stora Simmingen*
23 *Lilla Simmingen*
24 *Kusgården*
25 *Järnvägen*
26 *Flygfältet*
27 *Drottning Kristinas väg*

stillheten i det storslagna öppna landskapet lika starkt som att stå vid en havsstrand eller på kalfjället. Marstallen sätter sinnena i rörelse vilket följande bloggінlägg från år 2009 av Carl-Erik Gestberg är ett exempel på.

Idag ligger hon där (i min fantasi som ett mycket sinnligt och kvinnligt väsen) öppen och generöst inbjudande, alltid fertil och med Lantmännens silotorn i Fjärdhundra som en potent fallos för sina fötter. Därinne dolde sig, tills för bara några år sedan, den säd som hon så villigt låter sig befruktas av om och om igen, år efter år. Vällustigt njuter hon av det omsorgsfulla förspel som böndernas harvar och plogar förnöjer henne med. Tålmodigt låter hon sig vara oupphörligt havande. Utan minsta jämmer låter hon sig förlösas med skördetröskornas kejsarsnitt. Villigt inbjuder hon till ett kittlande kretslopp så länge det finns bönder som anser det lönsamt att befrukta henne. Måtte nedläggningsbidrag från EU aldrig få göra henne förtorkad och ofruktsam! Runt denna vackra, fruktsamma och evigt unga kvinna ligger byar och större lantgårdar som pärlor på ett halsband med det gamla konungasätet Gestre (Gestilren)som en gnistrande juvel i hennes navel.
Tack Litorinahavet.[63]

Bilaga

Byarnas ängsmark på Marstallen – exempel från äldre kartor

SS – storskifte, LS – laga skifte

SIMTUNA SOCKEN

Berga: "Är en Ängsteg på ängen Marstallen som endast tilkommer Bostället, skattas i medelmåttige höår inalles til 5 lass Hårdvallshö, innehåller 6 Tunland 21 Kapland" (SS 1766).

Forsby: 1709 har Forsby 7 skiften. Forsbyfallet ligger intill Marstallsbron. Bredvid finns Hjältberga äng och Högby kvarnfall vilka benämns som urfjäll. Dessa verkar inte räknas in i Marstallen enligt storskifteskartan från 1788 men ligger innanför gärdesgården som omgärdar hela Marstallen. 1709 består Marstallstegen av 19 tunnland hårdvall. Vid SS 1785 har byn 9 skiften (Forsbyfallet medräknat) utspridda över Marstallen.

Hjältberga: Västra och Östra Marstallsskiftena ger 33 lass hö. "En urfiell i Hieltberga Äng, som af Forsby och Räfvelsta ägare (Högby kvarn) innehafves" (SS 1776).

Högby: Norrkvarnen lyder under Revelsta och har ett urfjäll i norra kanten av Marstallen (SS 1775).

Kaby: Äger ej del i Marstallen. "Degerängen består mitt uppå och emot Byn och Lillån af god Hårdwall men emot Storån mera starrblandad. Dess ordinaira Product är 1 Lass Tunlandet". Ängsskiftet omfattar 53 tunnland (SS 1765).

Lund: Lunds Teg gränsar i norr till Salfors Marstall (1728).

Prästbyn med Prästgården, Gammelgården och Bredgården, även Heby och Tuna: Marstallsängen ej med på kartorna över Prästgården under 1700-talet. I beskrivningen till storskiftet finns utmark omnämnd utan närmare beskrivning. Däremot är Simtuna Prästgårds skifte med på Skenstas (Simtuna socken) storskifteskarta från 1768 mitt för Kusgårdens äng som ligger på andra sidan Örsundaån. 1876 finns på kartan över "utjordarne Eklundafallet, Änderstafallet och Marstallen tillhörande Simtuna Kyrkoherdebol" i ett långsmalt skifte, söder om vägen med ena spetsen mot Marstallsbron gränsande till Gästre Marstall som är uppodlad till åker.

Råby: Byn har 5 skiften på Marstallen, Lilla Åtegen nyttjas av Södergården enskilt (SS 1767)

Salfors: "Ängsteg bestående af tofviga ringa bärande hårdwall" (1728). Efter 1788 års storskiftesdelning justeras Salfors Marstallsäng 1820.

Skensta (Simtuna och Torstuna socknar): Enligt geometrisk karta från 1709 har byn 10 skiften på Marstallen. "Stoor Landswäg till Sahlberget och till Stockholm" där även milstolpen är markerad. "åtskillige ängsbitar belägna här och där uti Marstallen äfven Skarp hårdwall". Mellan alla Skenstalotter finns tegar tillhörande Gästre, Råby, Högstena, Grinda och längst i söder efter ån, Tisby ägor. Ängslotten som är inklämd mellan två Råbytegar kallas Skensta Likrok. Inga större förändringar jämfört med 1709 (SS 1768). Vid LS 1860 är byns ängsmark samlad i ett skifte och gränsar till Gästre, Salfors, Långtibble, Grinda, Jädra, Högby och Salfors Marstall. På gränsen mot Jädra Marstall finns Wissmans torp (troligen felskrivet för ängsvaktarbostället där Wikman bodde).

Tisby: "Tvenne Tegar på Marstallen belägne af tofvig och skarp hårdwall, hwilka nu nyttjas af Torpare under gården och angifva af sig kasta allenast 4 á 5 lass." Kartan utvisar två holmar i Örsundaån (SS 1773). 1788 får Tisbys tegar nya placeringar.

Ulleråker: 6 tegar om 15 tunnland som ger 1 ½ lass hårdvallshö per tunnland (SS 1769).

Vånga: En teg som ger 2 á 3 sommarlass gott hårdvallshö (SS 1770).

Ändersta: "Ängen äger Norr om Ån (Lillån) skarp hårdvall, mitt på tufvig med Enebuskar, och intill Gästre Gärdesgården litet starrgräs, kan i medelmåttige år gifva 60 sommarlass höö" (SS 1769).

TORSTUNA SOCKEN

Brunna ryttmästar/majorsboställe: Marstallstegen ger 2 lass hö (1738). Karta över ägorna 1892 innehåller ej något skifte på Marstallen.

Grinda: Inget skifte på Marstallen 1652.

"Marstalls Teg, Mellangårdsfallet kalladt, gifver hårdvalshö 4 lass. Stortegen hvari hela byen är delagtig, är tofvig och skarp samt gifver 12 lass. Sörgårdsfallet ganska tofwigt och skarpt, gifwer Knapt 1 lass" (SS 1770). Endast en teg vid LS 1861. Reglering av avloppsdiken över Marstallen genomförs 1893 vilket berör många byars mark.

Högstena: Geometrisk jordebok 1652 visar hårdvallsängar tillhörande Högstena, Jädra, Skensta och Åby. Åvreten består av svartmylla och lättjord. Skarphagen "är till någon del upkörd, som nyttjas til hafverland och från det öfriga med gärdesgård skildt. Den delen som ännu brukas til bete, och föder bysens Kreaturen liten tid af sommaren, förrän ängarne upgifvas, är ganska tofvig och skarp" (SS 1770).

Jädra: "Otta Stycken Ängstegar, som Jädra by äger på ängen Marstallen, bestående af sammanblandad Hårdvall och Mossvall, som uti medelmåttiga år kan ge 1 Lass på Tunl." (SS 1780). Endast en teg vid LS 1856.

Kävlinge: Insprängd i Kävlinges äng finns Jädra Marstallstegar Trefållorna "Påstås tilhöra Käflinge enligit framledne Landtmätaren Åkessons år 1652 öfver thesse ägor författade Chartor."

"äfwen tofwig och skarp hårdwall, inom samma stängsell som hela denna stora ängsvidd under namn af Marstalla, som efter angifwande i bördiga höår gifwer på hela byn allenast 16 Lass och inneh. Äfwen med lilla trekantiga stycket wid wägen. At denna äng är så klen til bördighet och utkomst härrörer af thes illa wårdande höst och wåhr, då den utan ordning betas. Ängswreten kallad har för detta äfwen legat till Marstallen och såsom äng blifwit nyttjad, men som byamännen i anseende til den ringa afkonst de häraf tagit, äro sinnade denna delen upköra och til åker anwända, i tanke at såmedels theraf hämta något större och förmonligare bergning" (SS 1772).

Torslunda: Marstallsskiftet ej med på kartorna för geometrisk jordebok, SS eller LS. I samband med LS i Kävlinge 1873 överförs delar av Marstallsängen till Kävlinge.

Åby: Byn har skiftena Långtegarna och Trekanten (1814).

FRÖSTHULTS SOCKEN

Gästre: 1652 gav Fälöten/Gästre löt samt Starängen årligen 593 lass hö, dessutom ytterligare 140 lass på Marstallsskiftet. På Fälöten hålls 161 kreatur på sommarbete. En del av Gästres Marstall kallas Ryttarängen. Där bärgas vinterfodret åt hästarna för byns 10 ryttare.

"Starängen hwilcken höst och wår af wattn som från [ån] upstiger, öfwerswimmas, samt enär wåtaktig wäderlek bergningstiden infaller är swår at berga hälst höet tå i hast skall bortskiöljas eller och förskiemmas, gifwer hårdwalls hö, dock något myrblandadt till 2 Lass tunnlandet. Nyängen, hwaraf fås 1 Lass hårdwallshö tunnlandet. Marstallen, något tofwig, skattades ei högre än 2 Lass hårdwallshö tunnelandet" (SS 1758).

Långtibble: Trumpetarbostället 6 öresland "En ängzteeg till detta Hemman belägen uti Marstallen från Byn 3/8 mijl wijd lag är Hårdwall" (Geometrisk avmätning ca 1702-05).

Källor och litteratur

Otryckta:

Kyrkoarkivalier för Altuna, Frösthult, Härnevi, Simtuna och Torstuna församlingar (husförhörslängder, församlingsböcker samt födelse-, vigsel- och dödböcker), SVAR

Örsundåns reglering Härnevi – Forsby arkiv

Historiska kartor från trakten, Lantmäteriets hemsida

Jordartskartor, Sveriges Geologiska Undersöning (SGU) hemsida

Sagesmän och uppgiftslämnare:

Karl-Johan Fredriksson, Dunderbo

Rune Grahn, Stav

Stig Hallström, Forsby

Jan Ihrsén, Kusgården
Hilding Karlsson, Dunderbo
Karl-Göran Karlsson, Gästre
Sixten Karlsson, Skensta
Bertil Larsson, Långtibble
Karl-Henry Larsson, Måtteby
Lennart Lövgren, Gästre
Lennart Pettersson, Kävlinge
Jan-Erik Sivander, Vårfru-Boda tidigare Tisby
Karl-Axel Utterström, Måtteby

Tryckta

Almquist, Erik, 1929: *Upplands vegetation och flora*. Uppsala Universitet

Andersson, Torbjörn, 1982: *Studium av bebyggelseutveckling i Frösthult*. Trebetygsuppsats vid institutionen för arkeologi, Stockholms Universitet.

Barchaeus, Anders Gustaf, 1773: *Underrättelse angående Landthushållningen i Halland*.

Bladh, Arvid, 1979: *Tre socknar – Härnevi, Torstuna och Österunda*. Östervåla

Blomfelt, Frank: *Axel Ekholm 1914 – 1983*.

Bygd att vårda 3, kulturmiljöer i Enköpings och Håbo kommuner, 1984. Uppsala

Ehn, Wolter, 1982: *Byordningar från Mälarlänen*. Uppsala

Ekblom, J.E, 1872: *Beskrifning öfver Thorstuna Socken*.

Ekholm, Axel, 1966: *Det forna Fjärdhundra 1*. Tierp

Eko från Simtuna: tidning utg 2/12 1945.

Erikson, Marja, Ramqvist, Sigurd, 2009: Gästre kungsby. *Striden i Gestilren 1210*. Enköping

Ferm, Olle, Johansson, Mats, och Rahmqvist, Sigurd, 1994: *Fjädrundraland, Simtuna, Torstuna* (Det Medeltida Sverige 1:8). Stockholm

Fjärdhundrakontakt, kvartalstidning utgiven av Fjärdhundra kommun 1952–70.

Flygare, Iréne m.fl., 1993: *Från mälarvik till skogsbygd*. Uppsala

Fridell, Staffan, 2009: Vad betyder Marstallen. *Striden i Gestilren 1210*. Enköping

Frödin, John, 1954: Uppländska betes- och slåttermarker i gamla tider. *Geographica*. n 29

Grau, Olof: *Beskrifning öfver Wästmanland*. 1754. (1904 års bearbetade upplaga). Västerås

Göranson, Ulla, 1977: *Kulturlandskapsförändring och samhällsutveckling*, Kulturgeografiska instutionen, Stockholms Universitet, Meddelande B 36.

Hellberg, Lars, 1967. "Ortnamnsförleden ä. fsv. Gælta-. Ett bidrag till u-stamsparadigmets historia. *Namn och Bygd*. n 55.

Hogdal, Jon, 1993: *Liv och landskap i Uppsala län*. Uppsala

Karlin, Einar, u.å: *Simtuna-historia*.

Karlinder, K.A, 1924: Altuna socken under förhistorisk tid. *Upplands Fornminnesförenings tidskrift XXXIX*. Uppsala

Karlinder, K.A, 1926: Ett försvunnet vadställe och en glömd konungsby. Vestmanlands Läns Tidnings julnummer.

Kjellberg, C.M, 1903: *Upplands kommunikationer. Uppland – skildring af land och folk I:3*. Stockholm

Kobbe, Hans, 2004: *Fjärdhundrabygdens profiler och märkespersoner från förr*. Stockholm

Kugelberg, O.F, 1863: *Några ord till upplysning om bladet Enköping*, Sveriges Geologiska Undersökning. Stockholm

Lekberg, Per m.fl., 1990: *Vägar till forntiden*. Enköping

Ljungberg, Axel, 1960: *Längs forna färdleder*. Stockholm

Lorichs, L.L, 1932: *Vägar och gästgivaregårdar i Västmanalnds län*. Västerås

Nordin, Stefan, 1996: Milstolpar i Västmanlands län. *Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museum årsskrift 73*.

Nordin, Stefan, 1998: *Milstolpar. Stockholm, Uppsala, Södermanland*. Stockholm

Runblad, Per, 1992: *Enköping-Heby-Runhällens Järnväg*. Svenska Järnvägsklubbens skriftserie; 55.

Sandblom, Sven, 2004: *Gestilren 1210*. Enköping

Sernander, Rutger, 1920: En supralitoral havsstrandäng från den äldre bronsåldern bevarad i det inre av Uppland (Marstallen), *Svensk Botanisk tidskrift 14*.

Sernander, Rutger, 1948: *Uppsala Kungsäng*. Uppsala

Ståhl, Harry, 1985: *Ortnamn i Västmanland*. Stockholm

Svenska Familj-Journalen, band 13, årgång 1874.

Troedsson, Ingegerd m.fl., 2006: *Historia om Enköpingsbygden*. Enköping

Troedsson, Ingegerd m.fl., 2009: *Striden i Gestilren 1210*. Enköping

Wahlberg, Mats, 1988: *Ortnamnen i Västmanlands län, del 5:1, Heby kommun, Norra delen*. Uppsala

Welén, Folke, 2004: *Torpen i Torstunas byar*, Torstuna Hembygdsförening. Enköping

Welén, Folke, 2010: *Danskebo, en by i Härnevi socken*.

Vig, Annelie, 2008: *Gestilren, mellan väg- och vattenled*. Ark B, Uppsala Universitet.

Noter

1 Den del av brynet, "strockstickan" som fastnade i Hebybacken är den bautasten som kallas Liebrynet, Djävulsbrynet eller Hin Håles bryne. Den mindre delen är den som står i Kungens backe/Sverkils backe vid Gästre. Troedsson, 2006 s 76. Sägnen är upptecknad på 1870-talet av läroverkslläraren Alfred Thorsén, soldatson från Torstuna. En annan variant av sägnen säger att jättarna hette Mar och Sim. Det finns ytterligare en folklig tolkning där det framgår att Martallskogen var en kärraktig allmänning beväxt med martallar, varav trakten fått sitt namn enligt Ekbloms beskrivning över Torstuna 1872.

2 Sidvallsängen översvämmas varje år, då även näring tillförs medan hårdvallsängen är torrare.

3 LSA T62-36:1

4 Karl-Göran Karlsson

5 samt Benala i Sparrsätra socken. Det anges att märgeln innehåller 10 % kolsyrad kalk och 0,1 % fosforsyra.

6 Kugelberg, s 20 f

7 Där var det landningsbana när militären

höll en stor flygövning 1925. Det berättas om två piloter som var rivaler om samma flicka och de bestämde sig för att göra upp i luften. Det ena planet startade i Bärby och det andra i Ekeborg. Planen körde ihop i luften och störtade varvid piloterna omkom. (Hilding Karlsson) I en tidningen"Eko från Simtuna" (utgiven i samband med avslutningen av en folkhögskolekurs 1945) finns det en artikel om Marstallarna med ett förslag att där anlägga ett storflygfält. Grillby var länge högaktuellt i sammanhanget men istället blev det trakten kring Märsta som vann kampen om Arlandas placering.

8 Sernander, 1920, s 331 f

9 Kugelberg, s 27

10 Johan Alfred Zackarias Brundin f 1871 i Hyvlinge, Torstuna där fadern var bonde, kyrkvärd och landstingsman. Lektor vid Uppsala Universitet. Sonen Lars f 1907 i Torstuna, professor i entomologi vid Naturhistoriska Riksmuseet.

11 Lennart Pettersson. Det har funnits åkerholmar på ovansidan av järnvägen som man tagit bort. Det berättas om en stor sten som man grävde en ordentlig grop bredvid för att vicka i. När det blev kväll så gick man hem utan att vara klara. Nästa morgon var stenen borta. Det var så löst så leran vällde upp kring den. Jan Ihrsén

12 Sernander, 1920, s 331 f

13 Ferm, s 57

14 uttalas vanligen Masjtallen, Masjtalln eller Marstalln

15 Ståhl, s 60

16 Wahlberg, s 52 f

17 Fridell, s 248

18 Det är troligen hästtolkningen av ordet i kombination med Gästre som exercisplats som lett till den allmänna missuppfattningen att hela Marstallen använts som betesmark för kronans uttjänta krigshästar. I Svenska Familj-Journalen från 1874 står det om Gästre. "Nedanför byn ligger en stor flack betesmark, Gestre Löt, som ända in i senare tider utgjort exercisplats för en avdelning av Vestmanlands grenadierer." Vid flera tillfällen under 17- och 1800-talen förekommer generalmönstringar där. Det var Östra Västmanlands kompani vid Livregementet till häst (senare Livregementets grenadjärer) som övade. En del av Gästre Marstall kallades för Ryttarängen. Där bärgades vinterfodret åt hästarna för byns 10 ryttare. Nedanför Nybylund finns det en smal ängsteg som tillhör Långtibble i Frösthult. Bostället för trumpetaren vid Östra Västmanlands kompani låg i Långtibble. Det sägs att vid en generalmönstring tyckte majoren att trumpetarens häst var alldeles för mager. Därför tilldelades han mera mark, Långtibble Marstall som idag är det enda skiftet på Marstallen som tillhör Frösthults socken.

19 LMA 03-FRH-7 Vattenåtgärd 1754

20 Åkern såldes till en bonde i Kaby och ligger således nu i Simtuna socken. Karl-Göran Karlsson

21 Om bynamnet Hjältberga se: Hellberg, 1967. Galten kallas den västligaste delen av Mälaren, mellan Kvicksund och Kungsör.

22 Några exempel på samfällda ängar i Enköpingstrakten är Sisshammarsäng och Trögdboäng. Dessa allmänningar, där framför allt stora skogsområden ingick, hade t.o.m. en egen lag, Trögdbolagen som stadfästes 1369. Där reglerades hur marken skulle användas. (Troedsson – Historia om Enköpingsbygden, s. 108) Jämför Fyris ängar, utskiftade redan på 1300-talet (DMS I:2, s 215f)

23 Torstuna häradsrätt 30 januari 1665, AI:1d

24 Geometrisk jordebok T7:36

25 I samband med införandet av det yngre indelningsverket under 1680-talet lades de två gårdarna i Brunna ihop och blev boställe åt ryttmästaren vid Livregementet till häst, Östra Västmanlands kompani. I beskrivningen till storskifteskartan står det felaktigt Brunnby boställe, vilket istället menas Brunna.

26 Simtuna häradsrätt sommartinget 1854, nr 38 samt vårtinget 1855, nr 58 (AIa:57)

27 Welén, 2004, s 92

28 Lennart Pettersson

29 Jan-Erik Sivander

30 Grau, s 446 f

31 Erikson, s 241 f

32 Rune Grahn

33 Karl-Göran Karlsson

34 Karl-Johan Fredriksson

35 Lennart Pettersson

36 Sixten Karlsson Under 1960-talet fanns det förslag på att skapa ett större föreningsdrivet jordbruk på Marstallen enligt lagen om sambrukföreningar som kom 1948 enligt en artikel i ATL men någon allvarligare diskussion om det blev det aldrig. Jan-Erik Sivander

37 Jan Ihrsén

38 Grau, s 482

39 Det pågående forskningsprojektet Riksväg Fjädrundraland undersöker Örsundaåns betydelse som farled. Intressanta iaktagelser och fynd har gjorts vid Garn i Biskopskulla socken sommaren 2011, där man bl.a. har hittat ett unikt mynt från slutet av 1100-talet, en smedja och stora mängder slagg, en hamnanläggning med en båt m.m. Järnet som bearbetats där uppges komma från sydöstra Dalarna.

40 Karlinder, 1924, s 335

41 Hilding Karlsson

42 LMA 03-FRH-7 Vattenåtgärd 1754

43 Karlinder, 1926

44 Sernander, 1920, s 338

45 Gustav Schröder, konstmästare vid Sala silvergruva

46 Lennart Andersson

47 Stig Hallström

48 Karl-Axel Utterström

49 Simtuna häradsrätt sommartinget 1848, nr 74 (AIa:54)

50 För några år sedan återfanns en vägdelningssten i närheten av vägen nedanför Gästre. På stenen är det inhugget: 141 Brunnby JPJS.

51 Ekblom, s 24

52 Kobbe, s 147 f

53 700 meter uppströms Marstallsbron ligger en enklare balkbro, Starängsbron. Genom den får gästrebönderna en vägförbindelse till sin gamla ängsmark Starängen på östra

sidan av ån. Även den bron har flerhundraåriga anor.

54 Det är genom 1649-års gästgivareförordning som det krävs att landsvägarna ska mätas. Nuvarande stolpar av gjutjärn från mitten av 1800-talet har troligen föregåtts av trästolpar (Nordin)

55 Milstolpen som står efter Simtuna-Skenstas vägsträcka finns markerad på en geometrisk karta från 1709

56 Folke Welén, muntligt uppgift

57 Flera vägar kallas Drottning Kristinas väg. En finns bara några kilometer bort och genomkorsar Åsunda härad i nord-sydlig riktning från Långtibble i Frösthult till Brunnsholm i Enköpings-Näs. Till stora delar följer den 25-meterskurvan. (Troedsson, 2006, s 158 f)

58 Andersson, s 72 f

59 Kobbe, s 177 f

60 Hank tillverkades av gran- eller envidjor genom uppvärmning över eld för att användas som störband vid gärdesgårdsresning.

61 Ekholm, s 116 f, efter uppteckning av Richard Dybeck, publicerad i Runa 1876, s 37.

62 Felaktigt angivet att Curt Söderberg tog EM-guld, istället blev han femma på 3 000 meter hinder vid OS i Helsingfors 1952. Han erövrade många SM-guld på distansen och innehade även det svenska rekordet. Bosatt i Hjältberga i ungdomen.

63 Inlägg på Peter Englunds blogg den 16 mars 2009, http://peterenglund.wordpress.com

Gunnar Larsson är miljöinspektör i Sala och Heby kommuner. Han är född och uppvuxen i Måtteby i kanten av Marstallen och en hängiven lokalhistoriker och släktforskare.